

УДК 378.1:65.012.412+316.64

DOI: 10.30857/2786-5398.2021.2.4

Валентина В. Яценко

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради, Україна

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ В УМОВАХ СТРУКТУРНО-ІННОВАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У статті наголошується на необхідності адаптації функціонування закладів вищої освіти до умов глобально-інституційних перетворень, що пов'язано, насамперед, із сучасними тенденціями розвитку економіки. Діяльність будь-якого закладу вищої освіти спирається на готовність суспільства до розвитку такого роду діяльності. Для забезпечення постійної громадської підтримки університети мають здійснювати певні соціальні заходи (фінансування благодійних проєктів, соціальний захист працівників, турбота про стан екології тощо), а також інформувати про таку діяльність суспільство, тим самим підкреслюючи свою соціальну значущість. Гіпотеза дослідження представлена твердженням про те, що інституціоналізація соціальної відповідальності закладу вищої освіти має являти процес формалізації соціально-економічних відносин, що характеризується поступовим переходом від неформальних відносин і безсистемних (неорганізованих) взаємодій між суб'єктами інституту до формалізованих відносин із чітко організованою структурою, ієрархією і регламентацією взаємозв'язків. Метою дослідження є визначення ролі соціальної відповідальності закладів вищої освіти як чинника розвитку в умовах структурно-інноваційних перетворень. Для вирішення поставлених завдань застосовано такі наукові методи: еволюційний метод, історико-системний підхід, аналіз і синтез, методи індукції і дедукції – для дослідження понятійного апарату; інституційний підхід – для вдосконалення ієрархічної структури й змісту елементів соціальної відповідальності закладів вищої освіти. Визначено сутність інституціонального підходу і особливостей його застосування до дослідження соціальної відповідальності закладів вищої освіти, вдосконалено ієрархічну структуру й зміст елементів інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти. Доведено, що визначені засади ієрархічної структури соціальної відповідальності закладів вищої освіти спрямовані на формування норм поведінки в інноваційно-освітньому середовищі, що задовольнятиме інтереси всіх стейкхолдерів у системі вищої освіти.

Ключові слова: соціальна відповідальність; заклад вищої освіти; інституціоналізація.

Валентина В. Яценко

Коммунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»

Харьковского областного совета, Украина

СОЦІАЛЬНА ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРНО-ИННОВАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

В статье отмечается необходимость адаптации функционирования учреждений высшего образования к условиям глобально-институциональных преобразований, что связано, прежде всего, с современными тенденциями развития экономики. Деятельность любого учреждения высшего образования опирается на готовность общества к развитию такого рода деятельности. Для обеспечения постоянной общественной поддержки, университетам необходимо осуществлять определённые социальные мероприятия (финансирование благотворительных проектов, социальная защита работников, забота о состоянии экологии), а также информировать о такой деятельности общество, тем

самым подчёркивая свою значимость. Гипотезой исследования является утверждение о том, что институционализация социальной ответственности заведения высшего образования должна представлять процесс формализации социально-экономических отношений, характеризующийся постепенным переходом от неформальных отношений и бессистемных (неорганизованных) взаимодействий между субъектами института к формализованным отношениям с чётко организованной структурой, иерархией и регламентацией взаимосвязей. Цель исследования состоит в определении роли социальной ответственности высших учебных заведений как фактора развития в условиях структурно-инновационных преобразований. Для решений поставленных задач применены следующие научные методы: эволюционный метод, историко-системный подход, анализ и синтез, методы индукции и дедукции – для исследования понятийного аппарата; институциональный подход – для совершенствования иерархической структуры и содержания элементов социальной ответственности высших учебных заведений. Доказано, что сформулированные принципы иерархической структуры социальной ответственности высшего образования направлены на формирование норм поведения в инновационно-образовательной среде, которые будут отвечать интересам всех стейкхолдеров в системе высшего образования.

Ключевые слова: социальная ответственность; учреждение высшего образования; институционализация.

Valentyna V. Yatsenko

***Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy»
of the Kharkiv Regional Council, Ukraine***

**SOCIAL RESPONSIBILITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
AS A DRIVING FORCE IN BOOSTING STRUCTURAL INNOVATIVE
TRANSFORMATIONS**

A special research focus is put on the critical need to adapt performance of higher education institutions to the specifics of global-institutional transformations associated in the first place with modern economic development trends. The core of any higher education institution activities relies upon the readiness of society to develop this kind of activity. To gain strong public support, universities should perform certain social activities (community project funding, provide social protection for employees, caring for the environment, etc.), along with informing society about such activities, thus emphasizing their importance. The research hypothesis is represented by a statement that institutionalization of social responsibility of higher education institutions should be transformed into a process of formalization of socioeconomic relationships which are characterized by a gradual transition from informal links and chaotic (unorganized) interactions between universities to formalized relationship patterns with a clearly organized structure, hierarchy and a regulatory framework. The purpose of this study is to determine the role of social responsibility of higher education institutions as a powerful driver in boosting structural innovative transformations. To attain the objectives set, the following research methods have been employed: an evolutionary method, historical and systemic approach, analysis and synthesis, induction and deduction techniques – to render explicit concept definitions; an institutional approach – to enhance the hierarchical structure and content of the elements of social responsibility of higher educational institutions. The findings have revealed the nature of the institutional approach and the specifics of its application to explore social responsibility of higher education institutions. In addition, an improved hierarchy and the content of social responsibility structural elements have been suggested for higher education institutions. It is argued that the developed principles of the hierarchical structure of social responsibility of higher education institutions will contribute to

shaping robust behavioural patterns within the innovative educational paradigm that meet the demands of all stakeholders in the higher education system.

Keywords: *social responsibility; higher education institution; institutionalization.*

Постановка проблеми. Закономірним етапом еволюції соціальної відповідальності закладів вищої освіти (СВЗВО) є її подальша інституціоналізація. Дослідження соціальної відповідальності закладів вищої освіти як соціально-економічного інституту на основі методології інституційно-еволюційної економічної теорії має всі підстави, оскільки основним методологічним принципом є вивчення інститутів в процесі їх еволюційного розвитку, що виражається в усвідомленні змін, виявленні факторів розвитку, рушійних сил і основних тенденцій. Інституційно-еволюційний підхід дозволяє розглянути вплив суспільних цінностей і сучасних викликів, а також відповісти на ряд питань, що виникають: який зміст процесу інституціоналізації СВЗВО і в чому полягають її рушійні сили, в чому полягають особливості СВЗВО як соціально-економічного інституту, яким чином можна впливати на формування цього інституту, яка його допустима ступінь формалізації.

Аналіз останніх досліджень та невирішена частина проблеми. Дослідження інституціоналізації соціальної відповідальності закладів вищої освіти не набуло широкого поширення в економічній науці, наслідком чого є відсутність загальноприйнятого трактування як інституту СВЗВО, так і процесу його інституціоналізації. Серед досліджень в рамках інституціональної і інституційно-еволюційної теорії можна відзначити роботи Т. Веблена [1], Д. Нортона [2], Дж. Кемпбела [3], А. Шотера [4], Е. Фуруботна [5], Е. Остром [6], проблем інституціоналізації – роботи Р. Акермана [7], Дж. Муна [8], К. Девиса [9]. Серед вітчизняних дослідників можна відзначити науковий внесок А. Почтовюка [10], А. Підгорного, Т. Корольової, Т. Павлової, І. Лапіної [11], Д. Баюри, О. Буян [12] та ін. Той факт, що в останні кілька років інституційна теорія інтенсивно розвивалася, не означає того, що в сучасній економічній теорії сформувалося загальноприйняте розуміння терміна «інститут». В даний час на рівних правах існує і використовується безліч визначень: як класичних, так і щодо сучасних. Незважаючи на всі ці розмаїття, мають місце загальні ключові моменти, які ще не знайшли ретельного дослідження. А саме, досить не має чіткого усвідомлення про роль соціальної відповідальності закладів вищої освіти в умовах структурно-інноваційних перетворень.

Метою даного дослідження визначення ролі соціальної відповідальності закладів вищої освіти в умовах структурно-інноваційних перетворень.

Результати дослідження. Існуючі підходи до визначення інституту об'єднують одне загальне припущення: сприйняття інституту як правил і норм, що полегшують соціально-економічну координацію. При цьому інститути сприймаються як певна ідеальна модель суспільної поведінки, відповідність якої досягається за рахунок двох компонентів:

- самих правил і норм, що обмежують поведінкові можливості суб'єктів соціально-економічних відносин;
- санкцій, які є інструментом дотримання правил / контролю їх виконання.

З цієї точки зору, соціально-економічний інститут є стійкий комплекс норм і правил, економічний елемент соціальної структури, що характеризує пристрій і форми організації і регулювання соціально-економічних відносин.

В рамках запропонованого підходу інститут соціальної відповідальності може бути визначений як соціально-економічний. Соціальна відповідальність закладів вищої освіти як інститут являє собою комплекс формалізованих норм, неформалізованих правил і обмежень, на основі яких вибудовується модель поведінки бізнес-організацій, характер їх взаємодії зі стейкхолдерами.

З нашої точки зору, правомірність трактування інституту СВЗВО як соціально-економічного обумовлена його відповідними ключовими характеристиками, що включають в себе:

- наявність суб'єкта або групи суб'єктів, які є носіями формалізованих норм і неформальних правил, властивих для інституту;
- можливість окреслити область соціально-економічної діяльності, на яку поширюється дія неформальних норм і формалізованих правил, властивих для інституту;
- наявність специфічних норм і правил, що регулюють поведінку суб'єктів в рамках соціально-економічного інституту;
- встановлену область суб'єктів, чиї відносини в процесі їх основної діяльності набувають стійкого характеру;
- певний порядок контролю за дотриманням інституційних норм і правил;
- існування санкцій за недотримання інституційних норм;
- наявність специфічних інституційних функцій;
- наявність соціально значущих інституційних функцій, інтегруючих його в соціальну систему;
- наявність значущих специфічних економічних функцій інституту, що інтегрують його в економічну систему;
- ступінь формалізації інституту;
- двосторонні (зі зворотним зв'язком) канали інформування.

Серед сучасних номінальних або фактичних носіїв інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти можна, перш за все, виділити державні, приватні та комунальні заклади вищої освіти. СВЗВО надає всебічного впливу на всі три ключові сфери діяльності: основну (науково-освітню), соціальну і екологічну діяльність. Необхідно відзначити той факт, що далеко не всі заклади вищої освіти відповідають «кодексу» СВЗВО.

Спочатку будь-який інститут, як регулятор соціально-економічних відносин в суспільстві, служить якійсь конструктивної мети. Наприклад, метою інституту безкоштовної освіти є забезпечення громадян безкоштовними освітніми послугами, в силу свого фінансового становища нездатних отримати подібні послуги за рахунок власних коштів. Мета інституту реалізується в системі її функцій.

Говорячи про функції інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти необхідно нагадати, що це соціально економічний інститут. Виділимо наступні функції СВЗВО, загальні для більшості соціально-економічних інститутів:

1. Організуюча – сприяє мінімізації конфліктів між закладом вищої освіти і його стейкхолдерами.
2. Інформаційна – створює стійкі двосторонні системи комунікації, спрямованих на поширення інформації в рамках інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти (в форматі інтегрованих звітів, звітів про соціальну відповідальність і сталого розвитку, офіційних інтернет порталів закладу вищої освіти, неофіційних каналах зв'язку).
3. Обмежувальна – інститут СВЗВО обмежує діяльність закладу вищої освіти в рамках етичних норм і соціальних запитів суспільства.
4. Попереджувальна – система формальних (затверджених на законодавчому рівні) і неформальних (наприклад, споживче бойкотування) санкцій в рамках інституту СВЗВО, використовуваних в разі соціально безвідповідальної поведінки.
5. Координуюча – інститут СВЗВО сприяє зниженню трансакційних витрат і регулювання екстернальних ефектів.
6. Регулююча – інститут СВЗВО як носій правил і норм здійснює регулювання відносин між закладом вищої освіти і його стейкхолдерами.

7. Інноваційна – інститут СВЗВО сприяє впровадженню нових ефективних технологій (наприклад, енергозберігаючих), більш раціонального використання і розподілу ресурсів, розвитку НДДКР.

8. Стимулююча – інститут СВЗВО мотивує заклади вищої освіти до прийняття на себе зобов'язання, які диктуються законодавчими рамками.

Розглянуті нами загальні функції розкривають основні напрямки інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти, до яких можна віднести: розвиток внутрішнього середовища закладу вищої освіти, розвиток місцевої громади, сумлінна ділова політика і відповідальна взаємодія зі стейкхолдерами.

Соціальна відповідальність закладу вищої освіти, будучи соціально-економічним інститутом, крім загальних має низку специфічних функцій:

– креативна – формування нового типу мислення – «соціально відповідального мислення»;

– розширена – визначення неформальних етичних норм поведінки, що виходять за рамки існуючого законодавства;

– аналітична – урахування як «соціального запиту» всього суспільства, так і окремих стейкхолдерських груп в процесі науково-освітньої діяльності;

– трипартистська – регулювання відносин між закладом вищої освіти, державою і суспільством;

– визначальна – вплив на вибір довгострокових і короткострокових цілей, інструментів і способів їх досягнення;

– екстернальна – перерозподіл відповідальності за неявні витрати (забруднення навколишнього середовища, негативний вплив на місцеву громаду, зниження якості життя і здоров'я тощо);

– комплементарна – створення поля для перспективного розвитку формальних правил, кодексів поведінки, законів та інших обов'язкових «правил гри», що сприяють підвищенню базового рівня відповідальності;

– адаптивна – формування стійкого виду діяльності;

– позитивна – сприяння сталому розвитку закладу вищої освіти.

Виклики нового часу, гострі соціальні проблеми, зниження довіри суспільства до закладів вищої освіти сформували нову тенденцію – впровадження в світогляд закладів вищої освіти принципів соціально-відповідальної діяльності. На початкових етапах інституціоналізації СВЗВО носіями даних принципів виступає лише невелика кількість організацій-лідерів. Саме на рівні даних новаторських закладів вищої освіти виявляються найбільш характерні переваги та недоліки проходження принципам соціально відповідальної діяльності. Можливі вигоди і витрати СВЗВО постійно коригуються і уточнюються, ґрунтуючись на досвіді існуючих соціально орієнтованих закладів вищої освіти, сприяючи розвитку мотивації потенційних послідовників інституційних норм і тим самим розширенню інституту як такого.

Висновки та пропозиції. Розкрито зміст соціальної відповідальності закладів вищої освіти як соціально-економічного інституту. Інститут соціальної відповідальності вищої школи визначено як система формальних і неформальних норм і правил, що надає безпосередній вплив на основну освітню діяльність закладів вищої освіти, на вибір ними стратегічних і ситуаційних рішень, що обумовлює їх взаємини зі стейкхолдерами, що задає рамки прийняття управлінських рішень і надає ряд інституційних переваг. Виявлено загальні функції інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти (організуюча, інформаційна, обмежувальна, випереджаюча, координуюча, регулююча, інноваційна і стимулююча) і специфічні функції (креативна, розширююча, аналітична, трипартистська,

визначальна, екстернальна, комплементарна, адаптивна, позитивна функція). Розкрито поняття інституціоналізації соціальної відповідальності закладів вищої освіти як процесу формалізації соціально-економічних відносин, закріплення нового порядку правил та стандартизованих поведінкових моделей у формі стійкого соціально-економічного інституту. Виявлено напрямки інституціоналізації соціальної відповідальності закладів вищої освіти в Україні (формалізація, розширення сфери інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти, формування стійкості інституту соціальної відповідальності закладів вищої освіти, інформованість).

References

Література

1. Veblen, T. (2006). Pochemu ekonomicheskaia nauka ne iavliaetsia evoliucionnoi distsiplinoi? [Why is economics not an evolutionary discipline?]. In: *Istoki: iz opyta izuchenii ekonomiki kak struktury i protcessa [Origins: from the experience of studying economics as a structure and a process]*. Moscow: Publishing house GU–VShE. P. 12–29 [in Russian].
1. Веблен Т. Почему экономическая наука не является эволюционной дисциплиной? В: *Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса*. М.: Изд-во ГУ–ВШЭ, 2006. С. 12–29.
2. Nort, D. (1997). Instituty, institucionalnye izmeneniia i funkcionirovanie ekonomiki [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Nachala. 180 p. [in Russian].
2. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Начала, 1997. 180 с.
3. Campbell, J. L. (2006). Institutional Analysis and the Paradox of Corporate Social Responsibility. *American Behavioral Scientist*, Vol. 49(7), P. 925–938.
3. Campbell J. L. Institutional Analysis and the Paradox of Corporate Social Responsibility. *American Behavioral Scientist*. 2006. Vol. 49 (7). P. 925–938.
4. Schotter, A. (1981). The Economic theory of social institutions. Cambridge: Cambridge University Press. 177 p.
4. Schotter A. The Economic theory of social institutions. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 177 p.
5. Furubotn, E. G., Rikhter, R. (2005). Instituty i ekonomicheskaia teoriia: dostizheniia novoi institucion. ekon. teorii [Institutions and Economics: Advances in New Institutional Economics]. Translation from English. Ed. V. S. Katkalo, N. P. Drozdova. St. Petersburg: Publishing house St. Petersburg State University. 702 p. [in Russian].
5. Фуруботн Э. Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: достижения новой институцион. экон. теории. Пер. с англ. под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой. СПб.: Издат. дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2005. 702 с.
6. Ostrom, E. (1990). Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge; New York: Cambridge University Press. 280 p.
6. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1990. 280 p.
7. Ackerman, R. W. (1973). How companies respond to social demands. *Harvard Business Review*, № 51 (4), P. 88–98.
7. Ackerman R. W. How companies respond to social demands. *Harvard Business Review*. 1973. № 51 (4). P. 88–98.
8. Moon, J. (2002). Business social responsibility and new governance. *Government and Opposition*, Vol. 37, P. 385–408.
8. Moon J. Business social responsibility and new governance. *Government and Opposition*. 2002. Vol. 37. P. 385–408.
9. Davis, K. (1960). Can business afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*, Vol. 2 (3), P. 70–76.
9. Davis K. Can business afford to ignore social responsibilities? *California Management Review*. 1960. Vol. 2 (3). P. 70–76.

10. Pochtoviuk, A. B. (2013). Profesiino-kvalifikatsiina vidpovidnist yak vektor rozvytku vyshchoi shkoly v interesakh natsionalnoi ekonomiky [Professional qualification compliance as a vector of higher school development in the interests of the national economy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Ekonomika": zbirnyk naukovykh prats* [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Economics": a collection of scientific papers], Vol. 24, P. 44–48 [in Ukrainian].
10. Почтовюк А. Б. Професійно-кваліфікаційна відповідність як вектор розвитку вищої школи в інтересах національної економіки. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка": збірник наукових праць*. 2013. Вип. 24. С. 44–48.
11. Pidhornyi, A. Z., Korolova, T. S., Pavlova, T. V., Lapina, I. S. (2017). Problemy upravlinnia finansamy vyshchyykh navchalnykh zakladiv: monohraf. [Problems of financial management of higher educational institutions: monograph]. Ed. A. Z. Pidhornii. Odesa: FOP Huliaieva V.M. 152 p. [in Ukrainian].
11. Підгорний А. З., Корольова Т. С., Павлова Т. В., Лапіна І. С. Проблеми управління фінансами вищих навчальних закладів: монограф. За ред. А. З. Підгорного. Одеса: ФОП Гуляєва В.М., 2017. 152 с.
12. Baiura, D. O., Buian, O. A. (2012). Kontseptualni zasady mekhanizmu formuvannia korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini [Conceptual bases of the mechanism of formation of corporate social responsibility in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky = Actual Problems of Economics*, № 9 (135), P. 151–157 [in Ukrainian].
12. Баяра Д. О., Буян О. А. Концептуальні засади механізму формування корпоративної соціальної відповідальності в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 9 (135). С. 151–157.